

Σύγκριση

Τόμ. 12 (2001)

Αντιθέσεις στην κριτική των εθνικών προκαταλήψεων στον γερμανικό ιδεαλισμό μέσα από τα παραδείγματα των Kant και Herder

Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού

doi: [10.12681/comparison.10815](https://doi.org/10.12681/comparison.10815)

Copyright © 2016, Ioanna Oikonomou-Agorastou

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Οικονόμου-Αγοραστού Ι. (2017). Αντιθέσεις στην κριτική των εθνικών προκαταλήψεων στον γερμανικό ιδεαλισμό μέσα από τα παραδείγματα των Kant και Herder. *Σύγκριση*, 12, 142–151. <https://doi.org/10.12681/comparison.10815>

Αντιθέσεις στην κριτική των εθνικών προκαταλήψεων στον γερμανικό ιδεαλισμό μέσα από τα παραδείγματα των Kant και Herder

Ο σύγχρονος όρος της «προκατάληψης» απέναντι σε μια ομάδα ή τάξη ανθρώπων ή ενός έθνους είναι προϊόν του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και αποτέλεσε ένα από τα βασικά θέματα των φιλοσοφικών συζητήσεων της εποχής. Οι πρώτες σχετικές αναφορές ανευρίσκονται μεν ήδη στους προδρόμους του Διαφωτισμού, όπως π.χ. στον Άγγλο φιλόσοφο F. Bacon ή στους Γάλλους εγκυκλοπαιδιστές, οι οποίοι θεωρούν τις προκαταλήψεις ως εσφαλμένες ή μη λογικές απόψεις, κατά το Διαφωτισμό όμως διαμορφώνεται μια περισσότερο συστηματική κριτική στάση απέναντί τους και ιδιαίτερα απέναντι στα εθνικά στερεότυπα.

Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού πίστευαν ότι η απελευθέρωση του νου από τα δεσμά των παραδοσιακά παραδιδόμενων προκαταλήψεων μπορεί να αποτελέσει το πρώτο βήμα για μια ουσιαστικότερη απελευθέρωση του πνεύματος από αυταρχικές δομές, όπως ήταν αυτές του φεουδαρχισμού και του θρησκευτικού δογματισμού, ώστε να επικρατήσει τελικά ο ελεύθερος τρόπος σκέψης και δράσης και κατ' επέκταση να επιτευχθεί η πολιτική, κοινωνική και οικονομική χειραφέτηση του λαού. Ιδιαίτερα μάλιστα επιθετικοί και ορμητικοί υπήρξαν οι Γάλλοι εγκυκλοπαιδιστές λίγο πριν τη Γαλλική Επανάσταση. Μια τέτοια στάση δεν μπορούσε να περιμένει κανείς από τη Γερμανία που βρισκόταν αυτή την εποχή κάτω από την απόλυτη κυριαρχία της φεουδαρχικής αριστοκρατίας. Ο Kant, π.χ., πιστεύει ότι μια επανάσταση μπορεί να συντελέσει μεν στην πτώση ενός προσωπικού δεσποτισμού, δεν μπορεί όμως να επιφέρει μια ουσιαστική αλλαγή στον τρόπο σκέψης, διότι νέες προκαταλήψεις θα χρησιμεύσουν, όπως ακριβώς και οι παλιές, ως οδηγοί της άλογης μεγάλης λαϊκής μάζας.¹ Έτσι, η κριτική στάση των Γερμανών φιλοσόφων απέναντι στις προκαταλήψεις εκδηλώνεται μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και ασκείται αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια μιας ιδεαλιστικής φιλοσοφίας, η οποία με την εμμονή της στην αναζήτηση της αλήθειας επιδιώκει την «πάταξη» των προκαταλήψεων σε

γνωσιοθεωρητικό και όχι σε κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο, τοποθετώντας την μάλιστα στο απώτερο μέλλον.² Ωστόσο, αυτή η κριτική στάση του γερμανικού Διαφωτισμού απέναντι στις εθνικές προκαταλήψεις δεν βρίσκει τη θεμελίωσή της, όπως θα περίμενε κανείς, στο βασικό εκπρόσωπό του, τον Immanuel Kant, αλλά σε νεότερους φιλοσόφους και ιδιαίτερα στο μαθητή του τον Herder. Η αντιτιθέμενη, όπως θα δούμε, στάση των δύο βασικότερων Γερμανών φιλοσόφων του 18ου αιώνα απέναντι στις προκαταλήψεις σηματοδότησε τη δημιουργία δύο παράλληλων φιλοσοφικών κινήσεων στον γερμανικό χώρο, που η επίδρασή τους φτάνει μέχρι βαθιά στο ρομαντισμό και συχνά τον ξεπερνά.

Ας δούμε τα πράγματα αναλυτικότερα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Kant δεν ενδιαφέρθηκε για την κοινωνικοπολιτική παράμετρο των εθνικών προκαταλήψεων-στερεοτύπων και προσπάθησε να τις ερμηνεύσει αποκλειστικά γνωσιοθεωρητικά. Για τον Kant, τεκμηριωμένη άποψη είναι η άποψη που θεμελιώνεται στη γνώση, μια γνώση όμως που πηγάζει από αρχές (*cognitio ex principiis*). Μια τέτοια θεμελίωση είναι βέβαια εφικτή, σε διάφορο βαθμό, για τις θετικές επιστήμες όχι όμως και για τις θεωρητικές, όπου η γνώση αναγκαστικά στηρίζεται σε δεδομένα (*cognitio ex datis*) και επομένως είναι μια γνώση τυχαία και συμπτωματική. Παρ' όλα αυτά, επειδή οι θεωρητικές επιστήμες καλύπτουν ούτως ή άλλως ένα μεγάλο μέρος των επιστημονικών ενδιαφερόντων του ανθρώπου, ο επιστήμονας πρέπει αναγκαστικά να συμβιβαστεί με μια γνώση που δεν βασίζεται σε αρχές, προέρχεται «εκ των πραγμάτων» και ως εκ τούτου έχει περιορισμένη θεωρητική αξία, είναι όμως απαραίτητη για την «αντίληψη του κόσμου» και τη μεταξύ των ανθρώπων επαφή. Αυτή η «πρακτική» γνώση μπορεί να υπαχθεί σε μια «εφαρμοσμένη» φιλοσοφία, που, κατά τον Kant, διαρθρώνεται σε τρεις κλάδους, στους οποίους μάλιστα αφιέρωσε ο ίδιος και ιδιαίτερες παραδόσεις στο Πανεπιστήμιο του Königsberg: τον κλάδο της ιστορίας του ανθρώπου (ιστορία), τον κλάδο του πεδίου δράσης του ανθρώπου (γεωγραφία) και τον κλάδο που ασχολείται με τον ίδιο τον άνθρωπο ως ελεύθερο ον (ανθρωπολογία).

Ακριβώς μέσα στα πλαίσια της ενασχόλησής του με την ανθρωπολογία ενδιαφέρθηκε ο Kant και για τις εθνικές προκαταλήψεις. Τις σχετικές απόψεις του τις ανευρίσκουμε σε δύο κυρίως έργα του. Στο πρωιμότερο *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (1764)³ εκθέτει διεξοδικά τις θεωρητικές του απόψεις για το οντογενετικό status των προκαταλήψεων. Εδώ η προκατάληψη περιγράφεται ως προϊόν μιας διαδικασίας εσφαλμένης ή τουλάχιστον όχι αρκετά τεκμηριωμένης γενίκευσης. Πιστεύει ο Kant ότι ατομικοί παράγοντες, όπως η αγάπη για τον εαυτό μας, η μίμηση, η συνήθεια ή η κλίση, αλλά και άλλοι εξωγενείς παράγοντες, όπως η «θεώρηση του πλήθους» ή η «θε-

ώρηση της εποχής», μπορούν να οδηγήσουν στον σχηματισμό ή στη διατήρηση μιας προκατάληψης και μόνο με την υποβολή του κάθε ατόμου σε μια κριτική γνωστική διαδικασία που να καταλήγει στην αποδοχή αυστηρά αντικειμενικών κριτηρίων μπορεί να παραμεριστεί μια προκατάληψη ή να αποφευχθεί ο σχηματισμός της. Η γνωσιοθεωρητική αυτή ερμηνεία των εθνικών στερεοτύπων από τον Kant δυστυχώς μένει μετέωρη όταν γίνεται πιο συγκεκριμένος. Έτσι, παραδέχεται ότι πρόθεσή του δεν είναι να περιγράψει διεξοδικά τους εθνικούς χαρακτήρες, αλλά να δώσει εδώ σχηματικά μερικά ενδεικτικά παραδείγματα για το πώς εκφράζεται σε διάφορους λαούς η αίσθηση του ωραίου και υψηλού και δεν εξετάζει αν οι σχετικές εθνικές διαφορές είναι τυχαίες ή εξαρτώνται από χρονικές, κοινωνικές ή κλιματολογικές παραμέτρους.⁴ Χωρίς να αφήνει μάλιστα να διαφανεί κάποια αναμενόμενη —με βάση τις θεωρητικές του απόψεις— επιφύλαξη για την ορθότητα της επικρατούσας εικόνας ορισμένων ευρωπαϊκών λαών, όπως των Άγγλων, των Γάλλων, των Γερμανών, των Ιταλών και των Ολλανδών, παρουσιάζει αλλά και συγκρίνει τις εθνικές τους διαφορές ως προς την αισθητική εκτίμηση του ωραίου και υψηλού: «Der Italiener scheint ein gemischtes Gefühl zu haben von dem eines Spaniers und dem eines Franzosen; mehr Gefühl für das Schöne als der erstere und mehr für das Erhabene als der letztere... Der Deutsche hat ein gemischtes Gefühl aus dem eines Engländers und dem eines Franzosen, scheint aber dem ersteren am nächsten zu kommen, und die größere Ähnlichkeit mit dem letzteren ist nur gekünstelt und nachgeahmt. Er hat eine glückliche Mischung in dem Gefühle sowohl des Erhabenen und des Schönen; und wenn er in dem ersteren es nicht einem Engländer, im zweiten aber dem Franzosen nicht gleich thut, so übertrifft er sie beide, in so fern er sie verbindet. ...Der Holländer ist von einer ordentlichen und emsigen Gemüthsart, und indem er lediglich auf das Nützliche sieht, so hat er wenig Gefühl für dasjenige, was im feineren Verstande schön oder erhaben ist. ...Er macht den Contrast sowohl gegen den Franzosen als den Engländer und ist gewissermaßen ein sehr phlegmatisierter Deutsche».⁵

Περισσότερο συγκεκριμένος γίνεται ο Kant στις πανεπιστημιακές του παραδόσεις *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, όπου παραθέτοντας τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου τα διακρίνει σε αυτά που είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους, δηλαδή τα χαρακτηριστικά του είδους, και αυτά που τους διαφοροποιούν μεταξύ τους, δηλαδή τα χαρακτηριστικά του ατόμου, του φύλου, του λαού και της φυλής, όπου υπάγονται βέβαια και τα εθνικά χαρακτηριστικά. Εδώ σημειώνει ο Kant: «Οι Τούρκοι, που ονομάζουν τη χριστιανική Ευρώπη Frankenstan, όταν ταξίδευαν για να γνωρίσουν ανθρώπους και χαρακτήρες λαών (πράγμα που κανένας άλλος λαός εκτός από τους ευρωπαϊκούς δεν κάνει και

που αποδεικνύει την περιορισμένη πνευματικότητα των υπολοίπων) θα έκαναν ίσως —με βάση τα ελαττώματα του χαρακτήρα τους— την εξής διάκριση: η χώρα της μόδας (Γαλλία), η χώρα των ιδιορρυθμιών (Αγγλία), η χώρα των προγόνων (Ισπανία), η χώρα της μεγαλοπρέπειας (Ιταλία), η χώρα των τίτλων (Γερμανία μαζί με τη Δανία και Σουηδία, ως γερμανικοί λαοί), η χώρα των κυρίων (Πολωνία), όπου κάθε πολίτης είναι κύριος και κανένας από αυτούς τους κυρίους, πλην των μη πολιτών, δεν θέλει να είναι υποτελής».⁶ Από τη σημείωση αυτή του Kant δύο στοιχεία πρέπει να κρατήσει κανείς: τη ρητή του δήλωση ότι υπάρχουν λαοί με περιορισμένες πνευματικές δυνατότητες και το γεγονός ότι στην ουσία υποβάλλει προσωπικές του απόψεις για συγκεκριμένους λαούς ως απόψεις άλλων και συγκεκριμένα των Τούρκων.

Σε άλλο σημείο υποστηρίζει ότι η εχθρότητα που δείχνουν ορισμένοι λαοί μεταξύ τους στην ιστορική τους διαδρομή οφείλεται σε διαφορές των εθνικών τους χαρακτηριστικών, τα οποία μένουν αναλλοίωτα όσο οι λαοί δεν υπόκεινται σε εθνικές επιμειξίες. Ως παράδειγμα αναφέρει την «πατροπαράδοτη» εχθρότητα ανάμεσα στους δύο πιο «πολιτισμένους λαούς της Γης», τους Άγγλους και τους Γάλλους.⁷ Υποστηρίζει επίσης ότι τα εθνικά χαρακτηριστικά είναι έμφυτα και ενυπάρχουν στο αίμα του κάθε λαού και απερίφραστα διακηρύσσει την ανωτερότητα της λευκή φυλής: «Στις θερμές χώρες ωριμάζει ο άνθρωπος σε όλους τους τομείς νωρίτερα, αλλά δεν φτάνει στην τελειότητα των εύκρατων ζωνών. Η ανθρωπότητα βρίσκει την ύψιστη τελειότητά της στη λευκή φυλή. Οι κίτρινοι Ινδοί έχουν ωστόσο κάποιο ελάχιστο ταλέντο, ενώ οι Νέγροι βρίσκονται πιο κάτω, και πιο κάτω από όλους ένα μέρος των αμερικανικών λαών».⁸ Μάλιστα, συμμερίζεται ανενδοίαστα την άποψη του Hume ότι κανένας νέγρος ποτέ, ακόμη και απελεύθερος, δεν διέπρεψε στις τέχνες ή τις επιστήμες, ενώ, αντίθετα, στη λευκή φυλή υπάρχουν άτομα χαμηλής καταγωγής που κατόρθωσαν με την αξία τους να ανέλθουν κοινωνικά, γεγονός που προφανώς οφείλεται σε φυλετικές διαφορές: «Die Negers von Afrika haben von der Natur kein Gefühl, welches über das Läppische stiege. Herr Hume fordert jedermann auf, ein einziges Beispiel anzuführen, da ein Neger Talente gewiesen habe, und behauptet: daß unter den hunderttausenden von Schwarzen, die aus ihren Ländern anderwärts verführt werden, obgleich deren sehr viele auch in Freiheit gesetzt werden, dennoch nicht ein einziger jemals gefunden worden, der entweder in Kunst oder Wissenschaft, oder irgend einer andern rühmlichen Eigenschaft etwas Großes vorgestellt habe, obgleich unter den Weißen sich beständig welche aus dem niedrigsten Pöbel empor schwingen und durch vorzügliche Gaben in der Welt ein Ansehen erwerben. So wesentlich ist der Unterschied zwischen diesen zwei Menschengeschlechtern, und es scheint eben so groß in Ansehung

der Gemüthsfähigkeiten, als der Farbe nach zu sein». ⁹ Ο αναγνώστης της *Ανθρωπολογίας* του Kant δεν θα περίμενε τέτοιες ρατσιστικές — *horribile dictum!*— απόψεις από τον συγγραφέα του Ορθού Λόγου. Το γεγονός ότι το συγκεκριμένο έργο δημοσιεύτηκε μετά το θάνατό του δεν απαλλάσσει τον Kant, αφού είχε ο ίδιος επιμεληθεί την έκδοσή του λίγο πριν πεθάνει. Άλλωστε, ακόμη και θερμοί υπερασπιστές του υποστηρίζουν μιν ότι οι αυθεντικές απόψεις του Kant καταγράφονται στο παλαιότερο έργο του *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, ενώ οι παραδόσεις της *Ανθρωπολογίας* του έχουν υποστεί ξένη επεξεργασία, παραδέχονται όμως, έστω και απρόθυμα, ότι οι απόψεις του Kant για τα εθνικά χαρακτηριστικά δεν μεταβλήθηκαν σημαντικά. ¹⁰

Μαθητής του Kant ο Johann Gottfried Herder και ένθερμος θαυμαστής του αρχικά, σε σημείο ώστε να εμπνέεται ποιητικά από αυτόν —όπως στους στίχους: *Wenn Zeit! einst nach zertrümmertem All / du deiner Brust tief deinen Liebling eingräbst, ... / so brenn, der Ewigkeit Nacht unüberglänzlich zu leuchten, / auch Dein Name, Kant!*¹¹— βλέπει τα πράγματα εντελώς διαφορετικά και αργότερα αντιμετωπίζει ιδιαίτερα επιθετικά τον δάσκαλό του. Μετά την αρνητική κριτική του Kant απέναντι στο σημαντικότερο έργο του *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* —όπου συγκεντρώνονται οι βασικές φιλοσοφικές θέσεις του Herder για την ανθρωπότητα γενικά και ιδιαίτερα για την εξελικτική πορεία των διαφόρων λαών διαχρονικά από την αρχαιότητα ως το Μεσαίωνα— ο Herder δημοσιεύει πάραυτα το επικριτικό άρθρο «*Verstand und Erfahrung. Eine Metaphysik zur Kritik der reinen Vernunft*», όπου αμφισβητεί εντονότατα τον Ορθό Λόγο του Kant. Η άρνηση γίνεται αργότερα ολική. Ενδεικτική είναι η καυστικότητα αναφορά του στον Kant σε γράμμα του προς το φίλο του Johann Hamann: «*Ich lasse dem Hrn. Apollon den metaphysischen kritischen Richterstuhl, auf dem er sich blähet: denn für mich ist dieser voller Dunst und gacklichen Wolken*». ¹²

Οι σχετικές με τα εθνικά στερεότυπα απόψεις του Herder παρουσιάζονται, όπως προαναφέρθηκε, κυρίως στις *Ιδέες* του και χαρακτηρίζονται από πανανθρωπισμό και κοσμοπολιτισμό. Ο Herder αρνείται κατηγορηματικά την ύπαρξη φυλετικών διαφορών και πιστεύει ότι οι χρονικές και ιστορικές συνθήκες είναι αυτές που διαμορφώνουν την ατομικότητα, πράγμα που ισχύει ιδιαίτερα για τους συγγραφείς: «*Am meisten ist nöthig, daß man von einem Autor abzieht, was seiner Zeit oder der Vorwelt zugehört, und was er der Nachwelt übrig läßt. Er trägt die Fesseln seines Zeitalters, dem er sein Buch zum Geschenke darbeut: er steht in seinem Jahrhundert, wie ein Baum in dem Erdreich, in das er sich gewurzelt, aus welchem er Säfte ziehet [...]* so muß ein jeder großer

Schriftsteller die Muttermale seiner Zeit an sich tragen».¹³ Κάθε γενικευμένη εικόνα, κάθε γενικευμένος χαρακτηρισμός είναι για τον Herder απλώς ένας αφηρημένος νοητικός σχηματισμός του εκάστοτε δημιουργού. Διαπιστώνει με θλίψη ότι οι επικρατούσες απόψεις του αιώνα του οι σχετικές με τις προτιμήσεις, τα χαρίσματα και την ευδαιμονία τόσο μακρινών και τόσο διαφορετικών εθνικοτήτων δεν είναι παρά γενικεύσεις που προήλθαν από τη σχολική παιδεία.¹⁴ Διακηρύσσει υπερήφανα ότι σε ολόκληρο τον κόσμο κανείς άλλος δεν αισθάνεται περισσότερο την αδυναμία ενός γενικευμένου και συλλογικού χαρακτηρισμού απ' ό,τι ο ίδιος: «Niemand in der Welt fühlt die Schwäche des allgemeinen Charakterisierens mehr als ich». Αναρωτιέται ποιον άραγε συγκεκριμένο άνθρωπο περιγράφει κανείς όταν δίνει τη γενική και στερεότυπη περιγραφή ενός ολόκληρου λαού και καταλήγει διαπιστώνοντας το πόσο εύκολα μπορεί κανείς να παρανοηθεί.¹⁵

Οι θέσεις αυτές του Herder σχετικά με τις εθνικές προκαταλήψεις, όπως σκιαγραφήθηκαν αδρά παραπάνω, παρά το γεγονός ότι δεν είναι οργανωμένες σε μια ολοκληρωμένη θεωρητική πρόταση, τροφοδοτούν εντούτοις πλούσια τις πολύ γόνιμες σχετικές φιλοσοφικές συζητήσεις όχι μόνο του γερμανικού Διαφωτισμού αλλά και του Ρομαντισμού, μέχρι ακόμη και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να παρακολουθήσει κανείς την εξελικτική πορεία της κριτικής των προκαταλήψεων των Kant και Herder, κυρίως την πρόσληψή της από τους μεταγενέστερους αλλά και την επίδρασή τους τόσο σε φιλοσοφικό όσο και σε κοινωνικο-πολιτικό πεδίο.

Στην ύστερη πρόσληψη της φιλοσοφίας του Kant παραμελήθηκε σε σημαντικό βαθμό ο γνωσιοθεωρητικός του προσανατολισμός. Αν και ο Kant περιέγραφε τα εθνικά χαρακτηριστικά με την ηρεμία και την άνεση ενός λογίου, ο μετακαντιανός ιδεαλισμός στρέφεται προς το γερμανικό εθνικισμό. Βέβαια, αναφορές στην υπεραξία του γερμανικού πολιτισμού, που έχει τις ρίζες του στην αυτόχθονη γερμανική παράδοση, ανευρίσκουμε ήδη στους Γερμανούς ανθρωπιστές στα τέλη του 15ου-αρχές του 16ου αιώνα, ιδιαίτερα στους Konrad Celtis, Jakob Wimpfeling, Willibald Pickheimer κ.ά. Από τα μέσα μάλιστα του 15ου αιώνα η *Germania* του Τάκιτου έγινε ιδιαίτερα αγαπητή και χρησιμοποιήθηκε συχνά ως έργο αναφοράς. Αυτή την «υψηλή» εικόνα του γερμανικού πνεύματος και ιδιαίτερα της λογοτεχνίας συναντούμε αργότερα στο πρώτο μισό του 17ου αι. και στο γνωστό έργο *Buch von der deutschen Poeterey* (1624) του Martin Opitz αλλά και σε άλλους λογίους και συγγραφείς. Εκδηλώνεται έτσι σταδιακά μια πεποίθηση στην ανωτερότητα του γερμανικού πνεύματος και του γερμανικού έθνους. Επομένως, στο γερμανικό έδαφος οι ρίζες της πίστης σε εθνικά χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα όσον αφορά στο γερμανικό αυτοστερέτυπο, φαίνεται ότι είναι

αρχετά βαθιές. Έτσι, δεν είναι περίεργο ότι οι απόψεις του Kant χρησιμοποιούνται ως θεωρητική βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη εθνικιστικών στάσεων. Ιδιαίτερα οι νεοκαντιανοί φιλόσοφοι, κυρίως οι Cohen και Natorp, που θεωρούσαν εαυτούς ως ανανεωτές της καντιανής φιλοσοφίας, αναφέρονται στην ιδιαιτερότητα του γερμανισμού και προσπαθούν να «ντύσουν» τις απόψεις τους χρησιμοποιώντας φιλοσοφική ορολογία και μεθοδολογία, χωρίς όμως τελικά να μπορέσουν να ξεφύγουν από ένα χαμηλό επίπεδο μιας «φιλοσοφούσας» δημοσιογραφίας.¹⁶ Τις ίδιες θέσεις συναντούμε και σε νεοκαντιανούς φιλοσόφους ακόμη και στα μέσα του 20ού αιώνα.¹⁷

Αντίθετα, η κριτική των εθνικών προκαταλήψεων του Herder, ενταγμένη εξ αρχής σε ένα διαφορετικό φιλοσοφικό περιβάλλον, αποτελεί μια θέση την οποία ενσωματώνει στο δικό του πρόγραμμα το γερμανικό ρομαντικό κίνημα, που χαρακτηρίζεται —μεταξύ άλλων— και από την πίστη στην ιδιαιτερότητα αλλά και ισοτιμία κάθε λαού μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας ιστορικής εξέλιξης. Στη διαμόρφωση αυτών των θέσεων των ρομαντικών συνέβαλαν σημαντικά φιλόσοφοι όπως ο Hegel, ο von Humboldt και φυσικά ο Herder, οι οποίοι έκαναν σαφές ότι έθνη, λαοί, εθνικό πνεύμα και εθνικές γλώσσες απαιτούν μια δική τους διάσταση στην παγκόσμια ιστορία του πνεύματος, ώστε να ανοιχτούν νέες προοπτικές στη συγγραφή της γενικής ιστορίας αλλά και επιμέρους τομέων της, όπως της ιστορίας των γλωσσών, της λογοτεχνίας κτλ. Ειδικότερα ο Herder υπερασπίστηκε τα δικαιώματα των λαών, ιδιαίτερα των μικρών ή των μέχρι τότε παραμελημένων, ο von Humboldt ενδιαφέρθηκε για τη διαφορετικότητα των εθνών στο επίπεδο της γλώσσας, ενώ ο Hegel επιζητούσε να επιβάλει τον παράγοντα του εθνικού πνεύματος στη φιλοσοφική αποτίμηση της παγκόσμιας ιστορίας. Γαλουχημένοι από αυτές τις φιλοσοφικές θέσεις, οι ρομαντικοί πιστεύουν ότι οι διαφορετικές ιστορικές, γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης στους διάφορους λαούς και διαμορφώνουν το «πνεύμα» και την «ψυχή» κάθε λαού, που αποτυπώνονται μεταξύ των άλλων και στη λογοτεχνία του. Κατά την άποψή τους, αυτή η πολιτιστική πολυμορφία, όταν είναι απαλλαγμένη από εθνικούς διαχωρισμούς και στείρες πολιτισμικές απομονώσεις, μπορεί να οδηγήσει σε ένα γόνιμο και ωφέλιμο ακόμη και σε εθνικό επίπεδο κοσμοπολιτισμό.

Από τις παραπάνω ενδεικτικές μόνο αναφορές σε συγκεκριμένες θέσεις στο έργο των Kant και Herder μπορεί να σημειώσει κανείς τις αντιφάσεις της κριτικής των προκαταλήψεων όπως αυτή διαμορφώθηκε σε φιλοσοφικό επίπεδο κατά τον 18ο αι. Είναι βέβαιο ότι μια εκτενέστερη διερεύνηση σχετικών απόψεων όχι μόνο στους δύο αυτούς φιλοσόφους αλλά και σε άλλους σύγχρονους εκπροσώπους του γερμανικού

πνεύματος θα απέφερε πλούσιους καρπούς και θα βοηθούσε στην πληρέστερη κατανόηση των πολύπλοκων ιδεολογικών ρευμάτων που διέπουν τον γερμανικό χώρο αυτή την εποχή. Μπορεί όμως ήδη να επισημάνει κανείς εδώ ότι ο γερμανικός φιλοσοφικός στοχασμός από το δεύτερο μισό του 18ου μέχρι και τις αρχές του 19ου αιώνα χαρακτηρίζεται από μια περίπλοκη ιστορική διαλεκτική και αντικατοπτρίζει παράλληλα μια έντονη κοινωνική και πολιτική αντίφαση: από τη μία τις προσπάθειες της ανερχόμενης αστικής τάξης για ελευθερία, από την άλλη την ταυτόχρονη αναγκαστική προσαρμογή της στην πραγματικότητα του φεουδαρχικού συστήματος. Το εθνικό γερμανικό αυτοστερεότυπο, ανιχνεύσιμο όπως είδαμε ήδη από την εποχή του ανθρωπισμού, υιοθετείται τώρα από δημοκρατικούς κύκλους που ήθελαν έτσι να εκφράσουν την επιθυμία τους για εθνική αυτοδιάθεση και ασκούσαν κριτική στη φεουδαρχική ιδεολογία. Επιπλέον, αυτός ο εθνικός προσανατολισμός αντιστοιχούσε πολύ καλά σε μια εχθρική αντι-γαλλική εικόνα της εποχής, η οποία είχε ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της τη χειραφετημένη σκέψη και τον κοσμοπολιτισμό. Διαδίδεται έτσι μια εθνική ιδεολογία, εναντίον της οποίας είχαν τεθεί ήδη οι κυριότεροι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού. Αυτή ακριβώς η εναλλαγή δράσης-αντίδρασης βρίσκει τη φιλοσοφική της θεμελίωση, ως ένα βαθμό, στις σχετικές με τις εθνικές προκαταλήψεις θεωρητικές θέσεις των Kant και Herder, οι οποίοι τελικά αποτελούν, θα μπορούσε να πει κανείς, μια από τις δυναμικές των δύο αυτών αντιτιθέμενων τάσεων που δεσπόζουν στο φιλοσοφικό αλλά και στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο και που μπορεί να τις παρακολουθήσει κανείς από τον ύστερο γερμανικό Διαφωτισμό μέχρι τον γερμανικό Ρομαντισμό, ακόμη και μέχρι τις απαρχές του 20ού αιώνα.

Σημειώσεις

¹ *Immanuel Kants gesammelte Schriften*, έκδ. Preuß, Akademie der Wissenschaften, Frankfurt 1900-1970, XI, p. 55.

² Ο Lessing σημειώνει: «οι επερχόμενες γενιές θα έκριναν θετικά εκείνους που στην εποχή τους πρότειναν τα στήθη τους ενάντια στις προκαταλήψεις» (*Rettungen des Horaz*, έκδ. Lachmann, Stuttgart 1886-1924, V, p. 273).

³ Ιδιαίτερα στο 4ο κεφάλαιο με τίτλο: «Von den Nationalcharaktern,

in so fern sie auf dem unterschiedlichen Gefühl des Erhabenen und Schönen beruhen».

⁴ «Meine Absicht ist gar nicht, die Charaktere der Völkerschaften ausführlich zu schildern, sondern ich entwerfe nur einige Züge, die das Gefühl des Erhabenen und Schönen an ihnen ausdrücken... Ob diese Nationalunterschiede zufällig seien und von den Zeitläuften und der Regierungsart abhängen, oder mit einer gewissen Nothwendigkeit an das

- Klima gebunden seien, das untersuche ich hier nicht». *ό.π.*, σημ. 1, II, p. 243.
- ⁵ *ό.π.*, σημ. 1, pp. 245, 248, 249.
- ⁶ *ό.π.*, σημ. 1, VII, p. 312.
- ⁷ «Auf diese Weise werden die zwei zivilisiertesten Völker auf Erden, die gegeneinander im Contrast des Charakters und vielleicht hauptsächlich darum miteinander in beständiger Fehde sind, England und Frankreich, auch ihrem angeborenen Charakter nach, von dem der erworbene und künstliche nur die Folge ist, vielleicht die einzigen Völker sein, von denen man einen bestimmten und, solange sie nicht durch Kriegsgewalt vermischt werden, unveränderlichen Charakter annehmen kann», *ό.π.*, σημ. 1, p. 266.
- ⁸ *ό.π.*, σημ. 1, IX, p. 195.
- ⁹ *ό.π.*, σημ. 1, p. 253.
- ¹⁰ Gerd Wolandt, «Kants Völkeranthropologie als Programm», στο *Europa und das nationale Selbstverständnis*, έκδ. H. Dyserinch - K.U. Syndram, Bonn 1988, p. 49.
- ¹¹ Βλ. Kantzenbach Friedrich-Wilhelm, *Herder*, Hamburg 1970, p. 18.
- ¹² *ό.π.*, σημ. 11, p. 100.
- ¹³ *Herders J.G. sämtliche Werke*, έκδ. B. Suphan, Berlin 1877, II, p. 265.
- ¹⁴ «Übrigens weiß ichs, wie du, daß jedes allgemeine Bild, jeder allgemeine Begriff nur Abstraktion sei [...] der Schöpfer allein ists [...] wie elend werden manche Modeurtheile unseres Jahrhunderts über Vorzüge, Tugenden, Glückseligkeit so entfernter, so abwechselnder Nationen, aus bloß allgemeinen Begriffen der Schule!», *ό.π.*, σημ. 11, p. 505.
- ¹⁵ «Man malt ein ganzes Volk, Zeitalter, Erdstrich [...] wen hat man gemalt? [...] wen hat das schidernde Wort getroffen? [...] Endlich man faßt sie doch in Nichts, als ein allgemeines Wort zusammen, wo jeder vielleicht denkt und fühlt, was er will [...] unvollkommenes Mittel der Schilderung! Wie kann man mißverstanden werden!», *ό.π.*, σημ. 11, p. 502.
- ¹⁶ Όπως π.χ. ο Paul Natorp στο έργο του *Deutscher Weltberuf*, Jena 1918. Εκεί ο συγγραφέας, γεμάτος εθνικό ενθουσιασμό, αναφωνεί: «so reite getrost als Deutscher, wie Dürers Ritter, durch die Nacht jedes besseren Straußes, der dir noch auferlegt werden mag; dann werden die Unholde, die vom Rücken her lauern, wo sie dich packen können, dir nichts anhaben» (p. 54).
- ¹⁷ Ο Ernst Niekisch, π.χ., με πιο συγκροτημένο λόγο παρουσιάζει τις ίδιες θέσεις στο έργο του *Kant als Philosoph der modernen Kultur*, Tübingen 1924.

Βιβλιογραφία

- Elliott J. - Pelzer J., «Stationen der Vorurteilkritik», στο *Stereotyp und Vorurteil in der Literatur*, έκδ. των ιδίων, Göttingen 1978, pp. 9-32.
- Herders Johann-Gottfried sämtliche Werke*, έκδ. B. Suphan, Berlin 1877.
- Kants Immanuel gesammelte Schriften*, έκδ. Preuß, Akademie der Wissenschaften, Frankfurt 1900-1970.
- Kantzenbach Friedrich-Wilhelm, *Herder*, Hamburg 1970.

Menze Clemens, *J.G. Herder, Humanität und Erziehung*, Paderborn 1961.

Wolandt Gerd, «Kants Völkeranthropologie als Programm» στο *Europa und das nationale Selbstverständnis*, έκδ. H. Dyserinck - K.U. Syndram, Bonn 1988, pp. 39-70.

Résumé

Ioanna OIKONOMOU-AGORASTOU: *Les divergences dans la critique des représentations nationales chez Kant et Herder, les principaux représentants de l'idéalisme allemand*

À travers des extraits des principaux représentants de l'idéalisme allemand, Kant et Herder, nous repérons les divergences dans la critique des préoccupations nationales chez les deux philosophes et nous observons l'influence de leurs points de vue sur la réalité philosophique et sociopolitique de l'espace allemand pendant les années qui suivent.

